

JADID ADABIYOTIDA MILLIY UYG'ONISH G'OYASINING BADIY TALQINI

**Boratova Dinoraxon
Safarali qizi**

*Qo'qon davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi birinchi bosqich magistranti.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XX asr boshlaridagi o'zbek jadid adabiyotida milliy uyg'onish g'oyalarining badiiy aks etishi va ularning poetik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho'lpon va Abdulla Qodiriy kabi ma'rifatparvar adiblarning asarlari tahlilga tortildi. Maqolaning maqsadi jadid adiblarning milliy o'zlikni anglash, jaholatga qarshi kurash, ma'rifatni targ'ib qilish va hurlik g'oyalarini badiiy tasvir vositalari hamda ramzlar orqali qanday ifodalaganini ochib berishdan iborat. Natijalar jadid adabiyoti nafaqat estetik hodisa, balki milliy mafkura va ijtimoiy-siyosiy uyg'onishning qudratli quroli bo'lganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, badiiy talqin, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Behbudiy, ramziylik, milliy o'zlik.

KIRISH

XX asr boshi Turkiston tarixi va madaniy hayotida burilish nuqtasi bo'ldi. Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati, ichki jaholat va qoloqlik oqibatida xalqimiz ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy inqirozga yuz tutgan edi. Bunday murakkab sharoitda millatni g'aflat uyqusidan uyg'otish, ularni ma'rifat va erkinlik sari yetaklash maqsadida harakatga kelgan jadidchilik harakati maydonga chiqdi [1, 12-b.].

Jadid ma'rifatparvarlari millatni qutqarishning eng birinchi va samarali yo'lini ta'lim tarbiya hamda matbuot va adabiyotda ko'rdilar [2, 45-b.]. Adabiyot endi shunchaki majoz, husni ta'lil va ishqiy g'azallardan iborat ko'ngilochar vosita emas, balki jamiyatning og'riqli nuqtalarini ko'rsatuvchi, xalqning milliy o'zligini anglatuvchi hayotiy ehtiyojga aylandi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – jadid adabiyotida milliy uyg'onish g'oyalarining badiiy va poetik talqinini ilmiy jihatdan tahlil qilish, jadid adiblarning badiiy mahoratini va ularning jamiyat shuuriga ko'rsatgan ta'sirini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot savoli: Jadid adiblari milliy uyg'onish g'oyalarini ilgari surishda qanday badiiy usul va poetik vositalardan foydalanganlar hamda bu talqinlar an'anaviy adabiyotdan nimasi bilan farq qilgan?

METODLAR

Tadqiqotni olib borishda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

Tarixiy-qiyosiy metod: Jadidlar davridagi ijtimoiy-siyosiy muhit va uning badiiy asarlarda aks etish darajasini oldingi davr klassik adabiyoti bilan solishtirgan holda o'rganildi.

Matniy va semantik tahlil (Textual Analysis): Cho'lponning she'rlari, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani hamda Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi matnlari lingvo-poetik va mazmuniy jihatdan tahlil qilindi.

Hermeneytik (tahliliy-talqin) metod: Asarlardagi yashirin ma'no, matnostidagi (podtekst) ramz va allegorik obrazlarning tub mohiyatini ochib berishda ushbu metoddan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti sifatida 1901-1930-yillar oralig'ida yaratilgan va milliy uyg'onish g'oyalarini yorqin ifodalagan badiiy, dramatik va poetik manbalar tanlab olindi

NATIJALAR

Tadqiqot va matniy tahlillar natijasida jadid adabiyotida milliy uyg'onish g'oyalarining badiiy talqini quyidagi to'rtta asosiy yo'nalish va konseptda namoyon bo'lishi aniqlandi:

1. "Jaholatga qarshi ma'rifat" konsepti

Jadidlar eng birinchi galda millatning qoloqligi va jaholatini badiiy fosh etishni maqsadi qilib oldilar. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" (1911) dramasi o'zbek adabiyotida yangi davr dramaturgiyasiga asos soldi [3, 15-b.]. Drama tahlili shuni ko'rsatdiki, muallif o'qimagan Toshpo'lat obrazida illat va jaholatning fojiali oqibatini, millatning kelajagi ilm-fanga bog'liq ekanini sodda va ta'sirchan muloqotlar orqali ko'rsatib bergan.

Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan hayqirig'i uning pedagogik va badiiy asarlarida yetakchi g'oyaga aylandi.

2. Badiiy poeziyada "Erk" va "Uyg'onish" ramzlari

Abdulhamid Cho'lpon she'riyatida milliy uyg'onish g'oyasi yuksak lirik va romantik pafosda talqin qilingan. Matn tahlillari Cho'lpon poeziyasida ma'lum ramziy obrazlar tizimi shakllanganini ko'rsatadi [4, 48-b.]:

Ramziy obraz-Yashirin badiiy ma'no / Talqin.

Kishan, Zanjir-Mustamlakachilik va asorat, erksizlik.

Binafsha, Quyosh, Tanchalar-Erkinlik, milliy uyg'onish, umid va hurlik.

Tun, Kesh-Jaholat, mustamlaka zillati.

G'azab va To'fon-Millatning erkinlik uchun isyoni.

Cho'lponning "Kishan kiyma, boyun egma, ki sen ham hursan..." degan satrlari shunchaki ritorika emas, balki insoniy g'urur va milliy erkinlikni tiklashga bo'lgan ochiq chorlovdir [5, 28-b.].

3. Nasrdagi milliy va tarixiy xotirani tiklash

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani milliy uyg'onish va o'zlikni anglash g'oyasining cho'qqisi sifatida namoyon bo'ladi. Roman tahlili shuni ko'rsatadi:

Qodiriy XIX asr o'rtalaridagi Xonliklar davri fojialarini ko'rsatish orqali "Nega mustamlaka bo'ldik?" degan achchiq savolga javob izlaydi [6, 5-b.].

Otabek va Kumush obrazlari orqali nafaqat pok segi, balki o'z davrining ziyolisi va millat dardi bilan yashayigan yangi inson tipini yaratadi. Qodiriy xalqni birdamlikka, o'zaro nizo va mahalliychilikni tugatishga chaqiradi.

MUNOZARA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, jadid adabiyoti o'zining g'oyaviy va poetik xususiyatlariga ko'ra an'anaviy sharq klassik adabiyotidan tubdan farq qiladi. Klassik adabiyotda ko'proq irfoniya va majoziy ishq, tasavvufiy ramzlar yetakchilik qilgan bo'lsa, jadid adiblari adabiyotga realistik va ma'rifiy-ijtimoiy mazmun olib kirdilar [1, 89-b.]. Ular g'azal va masnaviy shakllaridan voz kechmay turib ham, uning mazmuniga millat dardi, Vatan tuyg'usi va ijtimoiy tengsizlik masalalarini joylay oldilar.

Tadqiqot jarayonida jadidlar qo'llagan ezop tili (yashirin ma'no) xususiyati alohida e'tiborga loyiq. Mustamlaka senzurasini kuchaygan sharoitda Cho'lpon va Qodiriy kabi adiblar milliy erkinlik g'oyalarini majozlar (Quyosh, Buloq, Binafsha, Qorong'i tun) orqali berishga majbur bo'lganlar [4, 50-b.]. Bu esa o'zbek adabiyotida poetik tafakkur va badiiy mahoratning yangi bosqichga ko'tarilishiga olib keldi.

An'anaviy adabiyotshunoslikda jadid adabiyoti ko'pincha faqat "publisistik va ma'rifiy" hodisa sifatida baholanar edi. Biroq ushbu tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, jadid adabiyoti yuksak badiiyatga va teran poetik tuzilishga ega bo'lgan haqiqiy milliy uyg'onish estetikasini yaratgan [2, 102-b.].

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot perspektivasidan shunday xulosaga kelish mumkin:

Jadid adabiyoti – XX asr boshidagi o'zbek xalqining ma'naviy va ijtimoiy-siyosiy uyg'onishida hal qiluvchi rol o'ynadi. U milliy o'zlikni anglash va erkinlik ideallarini shakllantirdi.

Adiblar jaholat va qoloqlikni fosh etish (Behbudiy, Avloniy), erk va hurlikni poetik kuylash (Cho'lpon), hamda tarixiy saboqlardan ogoh etish (Qodiriy) orqali milliy uyg'onish g'oyasining mukammal badiiy modelini yaratdilar.

Jadid adabiyotidagi badiiy talqinlar, yashirin ramzlar va g'oyaviy teranlik bugungi mustaqil O'zbekiston jamiyatida ham milliy g'oya va o'zlikni anglash uchun o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ular qoldirgan adabiy meros milliy ma'naviyatimizning poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Qosimov, B. (2002). National Renaissance and Uzbek Literature of the Early 20th Century. Tashkent: Universitet.

2.Karimov, N. (2008). XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. Toshkent: O'zbekiston.

3.Behbudiy, M. (1999). Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma'naviyat.

4.Mirbadaleva, A. (2015). Jadid adabiyotida poetik ramz va milliy g'oya. Filologiya masalalari, 3(2), 45-52.

5.Cho'lpon, A. (1993). Yana olam itor o'lur... (She'rlar va maqolalar). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.

6.Qodiriy, A. (1992). O'tkan kunlar. Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti